Syjonizm i jego alternatywy w świetle historii Palestyny oraz książki Benjamina Mosera

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Tekst analizuje strukturę społeczną i polityczną Palestyny przed rozwojem nowoczesnego osadnictwa syjonistycznego, przeciwstawiając kolonialne narracje o „pustej przestrzeni" rzeczywistej podmiotowości mieszkańców. Autor podkreśla, że brak nowoczesnej państwowości narodowej w ramach Imperium Osmańskiego nie oznaczał braku świadomości politycznej czy struktur społecznych. Przywołując prace Rashida Khalidiego, wskazuje na rolę prasy i edukacji w kształtowaniu palestyńskiej tożsamości narodowej na przełomie XIX i XX wieku. Artykuł zwraca również uwagę na zróżnicowanie wewnętrzne społeczności żydowskich oraz złożony charakter relacji między grupami etnicznymi i religijnymi, unikając uproszczeń dotyczących zarówno całkowitej harmonii, jak i odwiecznej wrogości w regionie.

The text analyzes the social and political structure of Palestine prior to the development of modern Zionist settlement, contrasting colonial narratives of "empty space" with the actual agency of its inhabitants. The author emphasizes that the absence of a modern national state within the Ottoman Empire did not imply a lack of political consciousness or social structures. Drawing on the works of Rashid Khalidi, the author points to the role of the press and education in shaping Palestinian national identity at the turn of the 19th and 20th centuries. The article also highlights the internal diversity of Jewish communities and the complex nature of relations between ethnic and religious groups, avoiding simplifications regarding both total harmony and primordial hostility in the region.

Artykuł stanowi krytyczną analizę genezy projektu syjonistycznego, podważając kolonialny mit Palestyny jako przestrzeni pustej lub pozbawionej struktur społecznych

przed XX wiekiem. Autor stawia tezę, że ruch narodowy Żydów rozwijał się na terytorium zamieszkanym przez liczniejszą wspólnotę nieżydowską o ukształtowanej podmiotowości i własnych aspiracjach politycznych, co od początku generowało fundamentalne napięcia. Wykorzystując analizę dzieła Benjamina Mosera oraz koncepcje socjologiczne i prawnomiędzynarodowe, tekst dowodzi, że syjonizm nie był jedyną drogą żydowskiej emancypacji, a wewnątrz samego ruchu istniały głosy ostrzegające przed lekceważeniem praw ludności miejscowej. Analiza Deklaracji Balfoura oraz systemu mandatowego obnaża instytucjonalną asymetrię, która marginalizowała podmiotowość Palestyńczyków na rzecz żydowskiej siedziby narodowej. W konsekwencji artykuł przekształca spór terytorialny w szerszą refleksję nad etyką samostanowienia, pytając o możliwość pogodzenia zbiorowego bezpieczeństwa jednej grupy z uniwersalną godnością drugiego człowieka.

SŁOWA KLUCZOWE

syjonizm | historia Palestyny | Benjamin Moser | podmiotowość społeczna | Deklaracja Balfoura | sekurytyzacja | pamięć wielokierunkowa | samostanowienie narodowe | syjonizm kulturowy | antysyjonizm żydowski | administracja mandatowa | asymetria językowa | bezpieczeństwo ludzkie | restauracjonizm chrześcijański

Palestyna przed syjonizmem posiadała podmiotowość społeczną

Palestyna nie była przestrzenią pozbawioną historii, ludności ani politycznej podmiotowości. Jednym z kluczowych zagadnień w sporze historiograficznym pozostaje sposób przedstawiania tego regionu przed rozwojem nowoczesnego osadnictwa syjonistycznego. W kolonialnych narracjach terytoria pozaeuropejskie często opisywano jako obszary niewykorzystane gospodarczo lub pozbawione znaczących struktur politycznych, co miało legitymizować ich przekształcanie przez przybyszy. Podobne wyobrażenia przenikały do europejskich opisów Palestyny, gdzie akcentowano konieczność modernizacji rolnictwa, infrastruktury i odnowienia dawnych ośrodków osadniczych. Taki obraz pomijał rzeczywistą strukturę demograficzną i gospodarczą regionu – miasta, wsie, wspólnoty religijne, sieci handlowe, gospodarstwa rolne, instytucje edukacyjne oraz lokalne formy

administracji osmańskiej. Z perspektywy antropologii historycznej kluczowe jest rozróżnienie między brakiem nowoczesnej państwowości narodowej a brakiem społecznej podmiotowości mieszkańców. Palestyna w końcu XIX wieku nie była niezależnym państwem narodowym w dzisiejszym rozumieniu suwerenności; stanowiła część Imperium Osmańskiego, będąc administracyjnie podzielona i powiązana gospodarczo oraz politycznie z szerszym regionem Lewantu. Nie oznaczało to jednak braku lokalnych identyfikacji, więzi regionalnych czy aspiracji politycznych. Ludność posługiwała się różnymi kategoriami przynależności: od religii, miasta i regionu, przez język i pochodzenie społeczne, aż po identyfikację z państwem osmańskim i rodzącymi się ruchami arabskimi.

Palestyńska podmiotowość polityczna i demograficzna przewaga ludności nieżydowskiej

Współczesne rozumienie narodu palestyńskiego nie powinno być mechanicznie przenoszone na każdą wcześniejszą epokę, jednak równie anachroniczne byłoby twierdzenie, że brak w pełni ukształtowanego nowoczesnego nacjonalizmu oznaczał nieobecność ludności posiadającej własne interesy, kulturę i zdolność do formułowania politycznych oczekiwań. Badania Rashida Khalidiego, a zwłaszcza praca **Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness**, pozwalają przeanalizować proces stopniowego kształtowania się palestyńskiej świadomości narodowej na przełomie XIX i XX wieku. Khalidi podkreśla w tym kontekście rolę nowoczesnej prasy arabskiej, rozwoju edukacji, życia miejskiego, sporów politycznych oraz reakcji na postępującą zmianę stosunków demograficznych i własnościowych. Szczególne znaczenie miały gazety **Al-Karmil**, założona w Hajfie w 1908 roku, oraz **Filastin**, która powstała w Jafie w 1911 roku.

Publikowane w nich teksty świadczą o wykuwaniu się języka politycznego, w którym Palestyna jawi się jako przestrzeń wspólnego życia i przedmiot zbiorowej odpowiedzialności. Istnienie tych świadectw podważa uproszczony obraz miejscowej ludności jako zbiorowości całkowicie pozbawionej świadomości politycznej przed okresem mandatu brytyjskiego.

Formowanie palestyńskiej tożsamości narodowej nie odbywało się w izolacji od innych procesów. Reformy osmańskie, rewolucja młodoturecka z 1908 roku, rozwój arabskiego życia intelektualnego, rywalizacja lokalnych elit i przemiany gospodarcze tworzyły środowisko sprzyjające nowym sposobom definiowania wspólnoty. Równie istotne były zarówno wielkie ośrodki miejskie — Jerozolima, Jafa, Hajfa i Nablus — jak i struktury życia wiejskiego oraz lokalne więzi rodzinne i religijne.

Palestyńska świadomość narodowa, podobnie jak syjonizm, stanowiła zatem część szerszego procesu modernizacji politycznej. Oba ruchy rozwijały się w warunkach transformacji imperiów, rosnącego znaczenia prasy, edukacji oraz nowych idei suwerenności, choć dysponowały odmiennymi zasobami i pozostawały w nierównych relacjach z mocarstwami.

W naukach historycznych istotne jest także rozpoznanie zróżnicowania ludności żydowskiej zamieszkującej Palestynę przed rozwojem nowoczesnego syjonizmu. Społeczności te nie tworzyły jednolitej struktury pod względem pochodzenia, języka, religijności czy stosunku do politycznej modernizacji. Obok Żydów sefardyjskich i społeczności związanych z tradycjami Bliskiego Wschodu, obecni byli osadnicy przybywający w różnych okresach z Europy i innych regionów. Nie można zatem uznać, że wszyscy Żydzi mieszkający w Palestynie reprezentowali nowoczesny ruch narodowy, ani że wszyscy byli jego przeciwnikami.

Również relacje między żydowskimi, muzułmańskimi i chrześcijańskimi mieszkańcami nie miały jednolitego charakteru. Obejmowały one współpracę gospodarczą oraz kontakty społeczne i sąsiedzkie, ale także konflikty, podziały religijne oraz asymetrie wynikające z historycznej struktury władzy. Obraz wcześniejszego współistnienia jako całkowicie harmonijnego byłby tak samo uproszczony, jak przedstawienie regionu jako miejsca odwiecznej i nieprzerwanej wrogości. Szczególnej ostrożności wymagają dane demograficzne, gdyż historyczne granice administracyjne, praktyki spisowe i sposoby definiowania przynależności etnicznej nie zawsze były porównywalne.

W analizach inspirowanych pracami Mosera pojawia się twierdzenie, że pod koniec XIX wieku ludność żydowska stanowiła około 3% mieszkańców Palestyny. Wartości tej nie można jednak uznawać za uniwersalny wskaźnik dla całego okresu narodzin syjonizmu; różne szacunki z końca XIX wieku zależą od przyjętego roku, obszaru oraz metodologii rejestrowania ludności. Bardziej jednoznaczny punkt odniesienia stanowi pierwszy brytyjski spis przeprowadzony w 1922 roku. Według zestawień administracji mandatowej populacja Palestyny (z wyłączeniem brytyjskich sił zbrojnych i ich rodzin) wynosiła 752 048 osób, w tym 589 177 muzułmanów, 83 790 Żydów, 71 464 chrześcijan oraz 7617 przedstawicieli pozostałych kategorii religijnych.

Oznaczało to, że ludność żydowska stanowiła około 11,1% populacji ujętej w tym zestawieniu. Dane te potwierdzają przewagę liczebną ludności nieżydowskiej, lecz nie mogą służyć do bezpośredniego odtwarzania proporcji z roku 1882 lub 1897.

Z perspektywy metodologii badań demograficznych takie rozróżnienie ma znaczenie zasadnicze. Porównywanie historycznych populacji wymaga bowiem nie tylko ustalenia liczby mieszkańców, ale również precyzyjnego zdefiniowania jednostki terytorialnej, zasad kwalifikowania osób

przebywających czasowo, kategorii religijnych i etnicznych oraz uwzględnienia wpływu migracji i przyrostu naturalnego.

Wewnętrzne ostrzeżenia przed lekceważeniem ludności miejscowej

Nie wolno utożsamiać liczby Żydów z liczbą zwolenników syjonizmu, podobnie jak nie można traktować wszystkich muzułmanów i chrześcijan jako uczestników jednego, politycznie jednolitego ruchu palestyńskiego. Nie znosi to jednak faktu, że projekt narodowej siedziby żydowskiej rozwijał się na obszarze zamieszkanym przez liczniejszą społeczność nieżydowską, której interesy gospodarcze i polityczne musiały być uwzględniane w każdej analizie społecznych konsekwencji osadnictwa. Demografia nie przesądza automatycznie o prawie do samostanowienia, lecz staje się kluczowa wtedy, gdy badane przedsięwzięcie dąży do ustanowienia konkretnego ustroju politycznego i podziału władzy nad mieszkańcami.

Szczególnie ważnym świadectwem wczesnej refleksji nad relacjami między osadnictwem żydowskim a ludnością arabską pozostaje działalność Achada Ha-Ama (Aszera Ginzberga), jednego z najważniejszych przedstawicieli syjonizmu kulturowego. Jego tekst Emet me-Eretz Yisrael, opublikowany w 1891 roku po podróży do Palestyny, należy do najczęściej przywoływanych dokumentów świadczących o rozpoznaniu problemu arabskiego w obrębie wczesnego ruchu narodowego. Achad Ha-Am krytykował nie tylko organizacyjne słabości osadnictwa i brak przygotowania części przybyszów, lecz także rozpowszechnione w Europie wyobrażenia o Palestynie jako przestrzeni łatwo dostępnej dla nowych gospodarstw rolnych. Jego obserwacje wskazywały na rzeczywiste zagospodarowanie ziemi oraz obecność miejscowych społeczności z własnymi interesami.

Stanowisko Achada Ha-Ama wymaga jednak precyzyjniejszej rekonstrukcji niż sprowadzenie go do roli jednoznacznego przeciwnika syjonizmu. Był on rzecznikiem żydowskiego odrodzenia narodowo-kulturowego, kładącym nacisk na edukację, język hebrajski i przemiany intelektualne. Jego krytyka dotyczyła przede wszystkim metod realizacji projektu osadniczego, niedostatecznej dojrzałości organizacyjnej oraz niebezpieczeństw wynikających z lekceważenia miejscowej ludności. Alan Dowty, analizując tekst z 1891 roku, wskazał na potrzebę odczytywania uwag dotyczących Arabów w szerszej strukturze eseju, który stanowił również krytykę administracyjnej nieudolności pierwszych kolonii. Późniejsze badania podkreślały ambiwalencję wypowiedzi Achada Ha-Ama i ostrzegały przed interpretacjami czyniącymi z niego wyłącznie prekursora współczesnej krytyki antykolonialnej.

Z perspektywy historii idei istotne staje się tu rozróżnienie między krytyką wewnętrzną a odrzuceniem całego projektu. Krytyka wewnętrzna akceptuje część podstawowych celów przedsięwzięcia, kwestionując jedynie jego środki, organizację lub skutki. Sprzeciw zasadniczy podważa natomiast normatywną legitymizację samego celu albo podstawowe założenia ideologiczne.

W przypadku Achada Ha-Ama rozróżnienie to pozwala uniknąć arbitralnego włączania wszystkich żydowskich krytyków praktyk osadniczych do jednej tradycji antysyjonistycznej. Jego myśl dowodzi, że świadomość obecności ludności arabskiej oraz zagrożeń wynikających z określonych metod osadnictwa istniała wewnątrz ruchu żydowskiego jeszcze przed Kongresem Bazylejskim. Fakt ten ma doniosłe znaczenie dla oceny późniejszych twierdzeń, jakoby problem relacji z Palestyńczykami pozostawał całkowicie nierozpoznany przez pionierów żydowskiego odrodzenia.

Właśnie tutaj znajduje zastosowanie pojęcie społecznej refleksyjności, rozwijane w socjologii Anthony'ego Giddensa. Nowoczesne instytucje posiadają zdolność gromadzenia wiedzy o własnych działaniach i modyfikowania praktyk pod wpływem rozpoznawanych skutków. Samo istnienie refleksji krytycznej nie gwarantuje jednak zmiany zachowania, gdyż decyzje instytucjonalne zależą także od interesów, relacji władzy, zasobów i oczekiwań organizacyjnych. Można więc postawić pytanie dotyczące wczesnego syjonizmu: w jakim stopniu rozpoznane przez część jego intelektualistów problemy społeczne i moralne miały rzeczywisty wpływ na decyzje podejmowane przez organizacje osadnicze? Odpowiedź wymaga analizy dokumentów administracyjnych, korespondencji, praktyk gospodarczych i sporów wewnątrz ruchu. Sam fakt istnienia ostrzeżeń nie dowodzi, że wszystkie późniejsze konsekwencje były zaplanowane, ale pozwala sprawdzić, czy określone zagrożenia przewidywano i jakie działania podejmowano wobec ich rozpoznania.

Spór o terytorium a imperialna logika zasobów

Dodatkowego materiału do analizy dostarcza przedstawiony w 1903 roku projekt osadnictwa żydowskiego we wschodniej Afryce, potocznie nazywany planem ugandyjskim, choć proponowany teren znajdował się na obszarze dzisiejszej Kenii. Brytyjska propozycja stała się przedmiotem gwałtownego sporu podczas szóstego Kongresu Syjonistycznego, ujawniając rozbieżności między zwolennikami pilnego zapewnienia Żydom bezpiecznego terytorium a uczestnikami ruchu uznającymi Palestynę za niezastępowalny cel narodowego odrodzenia. Herzl traktował możliwość uzyskania brytyjskiego wsparcia jako istotny fakt polityczny, jednak plan spotkał się ze zdecydowanym sprzeciwem znacznej części delegatów, zwłaszcza tych związanych z Europą Wschodnią. Ostatecznie propozycję odrzucono na siódmym Kongresie Syjonistycznym w 1905

roku, a spór ten przyczynił się do wyodrębnienia ruchu terytorialistycznego, związanego między innymi z Israelem Zangwillem.

Plan wschodnioafrykański ujawnił napięcie między dwiema odmiennymi legitymizacjami żydowskiej suwerenności: funkcjonalną, opartą na potrzebie bezpieczeństwa i politycznej autonomii, oraz historyczno-symboliczną, wiążącą odrodzenie narodowe z konkretną przestrzenią geograficzną. W pierwszym ujęciu terytorium mogło być rozpatrywane przede wszystkim jako instrument zapewniający zbiorowości zdolność do samodzielnego organizowania życia. W drugim określona ziemia stawała się nieodłącznym elementem tożsamości, którego nie można było zastąpić innym obszarem bez zasadniczej zmiany charakteru przedsięwzięcia. Konflikt ten dotyczył więc nie tylko wyboru lokalizacji, lecz także filozoficznej definicji narodu oraz relacji między historycznym zakorzenieniem a potrzebą politycznego schronienia.

Jednocześnie projekt afrykański obnaża europejski kontekst imperialny, w którym mocarstwa rozważały przekazywanie określonych terenów na potrzeby przedsięwzięć osadniczych bez traktowania zgody miejscowej ludności jako centralnego warunku decyzji. Choć ówczesne propozycje nie były prawnie i politycznie identyczne z klasycznymi przypadkami zaboru terytorium, pokazuje to, że dyskurs imperialny umożliwiał rozpatrywanie ziem pozostających pod kontrolą mocarstwa jako zasobów nadających się do wykorzystania w realizacji projektów politycznych formułowanych przez odległe społeczności. Z perspektywy współczesnej teorii samostanowienia szczególnie wyraźna staje się różnica między porozumieniem zawartym z administracją imperialną a rzeczywistą zgodą ludności, której życie społeczne i gospodarcze miałoby zostać objęte skutkami takiego przedsięwzięcia.

W rozwoju europejskich wyobrażeń dotyczących powrotu Żydów do Palestyny istotne znaczenie miały również chrześcijańskie koncepcje restauracjonistyczne, rozwijane w niektórych środowiskach protestanckich znacznie wcześniej niż zorganizowany syjonizm polityczny. W części nurtów ewangelikalnych i milenarystycznych powrót Żydów do Ziemi Świętej interpretowano jako wydarzenie związane z realizacją biblijnych proroctw i przyszłym spełnieniem dziejów zbawienia. Poszczególne interpretacje różniły się jednak pod względem stosunku do judaizmu, znaczenia konwersji religijnej i roli państw chrześcijańskich w realizacji oczekiwanego porządku eschatologicznego. Nie sposób zatem traktować restauracjonizmu jako jednej, niezmiennej doktryny ani utożsamiać go z późniejszymi odmianami chrześcijańskiego syjonizmu. Z perspektywy religioznawstwa interesujące okazuje się powiązanie przekonań eschatologicznych z rzeczywistymi projektami politycznymi; religijne wyobrażenie przyszłości może bowiem wpływać na sposób interpretowania stosunków międzynarodowych, a w określonych warunkach również na postawy wobec migracji, osadnictwa i konfliktów terytorialnych.

Nie oznacza to jednak, że religijne przekonania stanowiły jedyną albo dominującą przyczynę działań państwowych. W przypadku brytyjskiej polityki wobec Palestyny autor książki wskazuje na konieczność uwzględnienia jednoczesnego oddziaływania interesów strategicznych, rywalizacji imperialnej, dyplomacji wojennej, ideologii narodowych, wpływu określonych środowisk religijnych i aktywności organizacji syjonistycznych. Wyjaśnienie oparte wyłącznie na eschatologii chrześcijańskiej nie byłoby wystarczające do odtworzenia tak złożonego procesu decyzyjnego. W tym kontekście autor odwołuje się do Weberowskiej koncepcji wieloprzyczynowości zjawisk społecznych, która sprzeciwia się redukowaniu historycznych wydarzeń do jednej dominującej determinanty.

Asymetria Deklaracji Balfoura i marginalizacja podmiotowości nieżydowskiej

Idee religijne mogą kształtować motywacje jednostek, lecz ich skuteczność zależy od warunków instytucjonalnych, gospodarczych i politycznych. Podobnie działania imperialne bywają uzasadniane językiem religijnym, nie tracąc przy tym charakteru przedsięwzięć strategicznych. W analizie polityki brytyjskiej kluczowe jest zatem rozpoznanie, kiedy argumenty o biblijnym przeznaczeniu Palestyny były rzeczywistym motywem działania, kiedy stanowiły jedynie środek komunikacji politycznej, a kiedy służyły legitymizacji decyzji wynikających z kalkulacji geopolitycznej. Punktem zwrotnym dla syjonizmu politycznego stała się deklaracja brytyjskiego ministra spraw zagranicznych Arthura Jamesa Balfoura z 2 listopada 1917 roku, skierowana do lorda Waltera Rothschilda. Dokument ten wyrażał poparcie rządu brytyjskiego dla ustanowienia w Palestynie żydowskiej siedziby narodowej, zastrzegając jednocześnie ochronę praw obywatelskich i religijnych społeczności nieżydowskich oraz praw i statusu politycznego Żydów zamieszkujących inne państwa.

Deklaracja powstała w specyficznych okolicznościach pierwszej wojny światowej, gdy przyszłość terytoriów Imperium Osmańskiego była przedmiotem rywalizacji mocarstw, dyplomatycznych negocjacji i sprzecznych oczekiwań różnych wspólnot narodowych. Analiza prawna tego dokumentu wymaga przede wszystkim precyzyjnego określenia jego charakteru. Nie był to akt przeniesienia suwerenności ani międzynarodowa umowa zawarta z przedstawicielami mieszkańców Palestyny, lecz jednostronne oświadczenie polityczne rządu brytyjskiego, które zyskało doniosłość instytucjonalną wraz z powojennym kształtowaniem systemu mandatowego. Znaczenie deklaracji nie polegało na natychmiastowym ustanowieniu państwa żydowskiego, lecz na włączeniu postulatu żydowskiej siedziby narodowej do oficjalnej polityki jednego z najważniejszych mocarstw epoki. W

procesie tworzenia administracji mandatowej dokument ten stał się jednym z podstawowych punktów odniesienia dla obowiązków powierzonych Wielkiej Brytanii przez Ligę Narodów.

Szczególnie istotna pozostaje asymetria językowa dokumentu. Żydzi zostali w nim wskazani jako zbiorowość posiadająca określone aspiracje narodowe, podczas gdy pozostałych mieszkańców Palestyny opisano za pomocą kategorii społeczności nieżydowskich. Ich prawa wymieniono wyraźnie w zakresie obywatelskim i religijnym, pomijając analogiczne sformułowanie odrębnego prawa do narodowego samostanowienia. Nie oznaczało to automatycznego zniesienia wszystkich politycznych uprawnień ludności miejscowej, lecz stworzyło strukturę, w której uznanie celu narodowego jednej zbiorowości wyrażono bardziej jednoznacznie niż przyszłość polityczną pozostałych mieszkańców.

Właśnie ta asymetria stanowi jeden z głównych przedmiotów późniejszych sporów historiograficznych i prawnomiędzynarodowych. W perspektywie filozofii języka politycznego kluczowy jest sam akt nazwania zbiorowości. Określenie ludności przez negację cudzej tożsamości narodowej nie jest równoznaczne z uznaniem jej za autonomiczny podmiot historyczny. Z punktu widzenia teorii uznania Charlesa Taylora i Axela Honnetha język instytucjonalny współuczestniczy w konstruowaniu społecznego statusu grup, wyznaczając kategorie, dzięki którym ich interesy stają się widoczne lub pozostają podporządkowane innym celom politycznym. W dokumencie Balfoura mieszkańcy nieżydowscy występują jako podmioty gwarancji ochronnych, lecz nie otrzymują równorzędnego sformułowania własnego projektu narodowego. Taka konstrukcja nie jest jedynie kwestią retoryki; późniejsze instytucje mogą przekładać ten odmienny status językowy na zróżnicowane możliwości uczestniczenia w podejmowaniu decyzji.

Edwin Montagu i żydowski sprzeciw wobec syjonizmu

Doniosłym świadectwem wewnętrznej krytyki brytyjskiej polityki wobec Palestyny pozostaje memorandum Edwina Montagu z 23 sierpnia 1917 roku, zatytułowane **The Anti-Semitism of the Present Government**. Montagu, członek brytyjskiego gabinetu i przedstawiciel żydowskiej elity politycznej, sprzeciwiał się projektowi deklaracji syjonistycznej. Argumentował, że uznanie Żydów za odrębny naród z własną ojczyzną polityczną może podważyć ich status pełnoprawnych obywateli w krajach, w których mieszkają. Obawiał się przede wszystkim, że rozwiązanie to zostanie wykorzystane przez środowiska antysemickie do utrwalania przekonania o obcości Żydów w społeczeństwach europejskich. Jego memorandum nie było zatem jedynie wyrazem osobistej niechęci do syjonizmu, lecz rozbudowaną próbą sformułowania argumentacji konstytucyjnej i obywatelskiej przeciwko wspieraniu tego konkretnego projektu narodowego przez rząd brytyjski.

Montagu wychodził z założenia, że żydowska przynależność religijna nie musi tworzyć odrębnej narodowości politycznej konkurującej z obywatelstwem państwa zamieszkania. W jego interpretacji brytyjski Żyd pozostawał członkiem brytyjskiej wspólnoty politycznej, podobnie jak francuski Żyd należał do społeczeństwa francuskiego. Wspólnota religijna mogła przekraczać granice państw, ale nie oznaczało to automatycznie ustanowienia lojalności politycznej wobec jednego, przyszłego ośrodka suwerenności. Argumentacja ta wpisywała się w liberalną tradycję emancypacyjną, postulującą oddzielenie praw obywatelskich od identyfikacji wyznaniowej.

Montagu obawiał się, że uznanie Palestyny za narodową ojczyznę wszystkich Żydów osłabi legitymizację ich obywatelstwa w innych krajach. W kontekście historii antysemityzmu kluczowe jest to, że dostrzegał on ryzyko wykorzystania syjonizmu przez polityków niechętnych żydowskiej obecności w Europie. Nie zakładał, że każdy zwolennik żydowskiej siedziby narodowej kieruje się uprzedzeniami; dotyczyły go raczej konsekwencje sytuacji, w której rządy europejskie mogłyby traktować Palestynę jako miejsce, do którego należy „odsyłać" własnych obywateli. Taki scenariusz prowadziłby do instrumentalizacji narodowych aspiracji jednej grupy przez państwa zainteresowane ograniczaniem jej obecności we własnych społeczeństwach. Z perspektywy socjologii migracji widać, że podobne napięcia występują w innych kontekstach historycznych – gdy emigracja, przedstawiana jako szansa na bezpieczeństwo lub dobrobyt, staje się jednocześnie narzędziem polityki wykluczenia realizowanej przez państwo pochodzenia.

Argumenty Montagu mają znaczenie również dla współczesnej teorii obywatelstwa. W liberalnym rozumieniu państwa konstytucyjnego pełnoprawna przynależność polityczna nie powinna zależeć od domniemanej zgodności pochodzenia etnicznego i narodowego. Obywatel ma prawo do wielowymiarowej tożsamości, praktyk religijnych i więzi kulturowych przekraczających granice państw, co jednak nie rodzi obowiązku lojalności wobec każdego ruchu narodowego deklarującego reprezentowanie jego wspólnoty. Właśnie ta różnica pozwala zrozumieć obawy Montagu dotyczące społecznego przekształcenia żydowskości w kategorię przypisanej z góry odrębnej narodowości politycznej.

Warto jednak dostrzec ograniczenia tego stanowiska. Twierdzenie, że Żydzi nie stanowią narodu, lecz wyłącznie wspólnotę religijną, było sporne już w momencie powstania memorandum. Istniały żydowskie ruchy narodowe i kulturowe, których uczestnicy definiowali żydowskość inaczej niż Montagu, niekoniecznie utożsamiając się z politycznym syjonizmem. Wspólnota może przecież łączyć cechy religijne, etnokulturowe i narodowe, a jej aspiracje mogą być zróżnicowane.

Nie ma więc podstaw, by uznawać interpretację Montagu za jedyne autentyczne rozumienie żydowskiej tożsamości. Jego wartość historyczna polega na przedstawieniu spójnej alternatywy dla politycznej koncepcji narodu żydowskiego oraz wykazaniu, że sprzeciw wobec deklaracji Balfoura

istniał wewnątrz brytyjskich elit żydowskich. Istotne pozostaje również stanowisko Montagu wobec praw mieszkańców Palestyny. Ostrzegał on przed sytuacją, w której napływ ludności i tworzenie nowych struktur politycznych mogłyby prowadzić do wypierania dotychczasowych mieszkańców oraz zmiany ich statusu społecznego. Choć nie wszystkie te przewidywania można uznać za jednoznacznie potwierdzone – gdyż historia nie jest prostą realizacją ostrzeżeń – memorandum trafnie identyfikowało napięcie między żydowskimi aspiracjami narodowymi, bezpieczeństwem diaspory a prawami ludności Palestyny. Ta trójwymiarowość czyni tekst Montagu ważnym źródłem do badań nad historią żydowskiego antysyjonizmu w konfrontacji z późniejszymi konfliktami o obywatelstwo i samostanowienie.

Mandat brytyjski jako system instytucjonalnych sprzeczności

Mandat brytyjski jako instytucjonalizacja napięcia między dwiema zbiorowymi aspiracjami

Po pierwszej wojnie światowej kwestia Palestyny została włączona w szerszy proces rozpadu Imperium Osmańskiego i reorganizacji ładu międzynarodowego. System mandatowy Ligi Narodów stanowił próbę wprowadzenia nowej formy zarządzania terytoriami, które wcześniej należały do pokonanych mocarstw. Oficjalnie uzasadniano go ideą odpowiedzialności państw opiekuńczych za rozwój instytucji i przygotowanie lokalnych społeczności do samodzielnego życia politycznego. Jednak z perspektywy historii imperializmu system ten zachowywał zasadnicze cechy nierówności władzy, gdyż rzeczywiste kompetencje administracyjne, wojskowe i prawodawcze pozostały w rękach mandatariuszy. Można go zatem postrzegać jako etap przekształcania dawnego kolonializmu, a zarazem system podtrzymujący istotne elementy dominacji imperialnej pod nową konstrukcją prawnomiędzynarodową.

Mandat dla Palestyny, zatwierdzony przez Radę Ligi Narodów w 1922 roku, wpisał cel ustanowienia żydowskiej siedziby narodowej w formalny zakres obowiązków Wielkiej Brytanii. Artykuł 2 nakładał na administrację mandatową obowiązek tworzenia warunków politycznych, administracyjnych i gospodarczych sprzyjających realizacji tego celu, rozwojowi instytucji samorządowych oraz ochronie praw obywatelskich i religijnych wszystkich mieszkańców. Z kolei artykuł 4 przewidywał uznanie odpowiedniej agencji żydowskiej za podmiot współpracujący z administracją, a artykuł 6 zobowiązywał do ułatwiania żydowskiej imigracji i osadnictwa, przy jednoczesnym zabezpieczeniu praw i położenia pozostałych grup populacyjnych. Artykuł 7 odnosił się natomiast do prawa obywatelstwa, przewidując ułatwienia dla Żydów osiedlających się w Palestynie na stałe.

Analiza tych przepisów ujawnia specyficzną konstrukcję instytucjonalną: mandatariusz został obarczony obowiązkiem realizacji konkretnego projektu narodowego, pozostając jednocześnie odpowiedzialnym za ochronę interesów pozostałych mieszkańców.

Instytucjonalne sprzeczności mandatu brytyjskiego i nierówność reprezentacji

W praktyce oznaczało to konieczność rozstrzygania sporów dotyczących migracji, własności ziemi, zatrudnienia, organizacji politycznej oraz przyszłego ustroju. Problemy te nie miały charakteru wyłącznie administracyjnego; dotyczyły bowiem fundamentalnej kwestii podziału władzy między społecznościami o sprzecznych aspiracjach narodowych. Mandat nie oferował jednoznacznego modelu końcowej suwerenności, który pozwalałby rozwiązać ten konflikt za pomocą uzgodnionej procedury politycznej.

Administracja brytyjska znalazła się zatem w położeniu, w którym wypełnianie jednego obowiązku mogło potęgować obawy o realizację pozostałych. Można określić ten problem jako konflikt celów wbudowany w samą konstrukcję mandatu. Władze miały jednocześnie wspierać rozwój określonego projektu narodowego, gwarantować prawa mieszkańców, zapewniać porządek publiczny oraz rozwijać instytucje samorządowe.

W warunkach konkurencyjnych roszczeń do terytorium cele te stawały się trudne do pogodzenia bez rozstrzygnięcia zasad przyszłej reprezentacji politycznej. Współczesna teoria zarządzania publicznego opisuje podobne sytuacje jako konflikty mandatów instytucjonalnych, w których organizacja realizuje kilka częściowo sprzecznych zobowiązań, a brak wyraźnej hierarchii celów prowadzi do sporów interpretacyjnych, uznaniowości administracyjnej i niestabilności politycznej. Zastosowanie tej perspektywy do Palestyny pozwala wyjaśnić część problemów systemu mandatowego bez przypisywania wszystkim jego uczestnikom identycznych intencji. Kluczową konsekwencją pozostawało zróżnicowanie zdolności poszczególnych społeczności do instytucjonalnego reprezentowania własnych interesów. Formalne uznanie organizacji syjonistycznej za partnera administracji mandatowej stworzyło szczególny kanał uczestnictwa w sprawach gospodarczych, osadniczych i społecznych związanych z realizacją żydowskiej siedziby narodowej. Ludność arabska posiadała własne organizacje polityczne i społeczne, lecz ich relacje z administracją oraz możliwości uzyskania analogicznego uznania instytucjonalnego rozwijały się w odmiennych warunkach. Tym samym problem politycznej reprezentacji stał się jednym z podstawowych elementów konfliktu.

Równoprawność formalna mieszkańców nie jest bowiem tożsama z jednakowym dostępem ich organizacji do procedur podejmowania decyzji, a zdolność do reprezentowania interesów zbiorowych może zależeć od konstrukcji instytucjonalnej przyjętej przez władzę publiczną. Nie można jednak pominąć, że system mandatowy obejmował również deklarowane i prawne zobowiązania dotyczące ochrony wszystkich mieszkańców, niezależnie od religii i pochodzenia. Interpretacja mandatu jako dokumentu ustanawiającego nieograniczone pierwszeństwo jednej wspólnoty byłaby zatem niezgodna z treścią jego przepisów. Zasadniczy problem polegał na relacji między normatywnymi gwarancjami a rzeczywistymi możliwościami ich wykonania oraz na zakresie politycznych uprawnień, które mogły zostać wyprowadzone z przyjętego modelu administracji. W tym właśnie miejscu krytyczna historiografia kolonialna może zostać połączona z analizą dogmatycznoprawną: pierwsza bada relacje władzy i ich historyczne skutki, druga rekonstruuje normy obowiązujące w określonym czasie oraz zakres praw i obowiązków poszczególnych podmiotów. Zasadniczą trudnością rozpatrywanego konfliktu pozostaje fakt, że różne zbiorowości mogły formułować roszczenia do tego samego terytorium, odwołując się do odmiennych podstaw legitymizacji.

Żydowski ruch narodowy wskazywał na historyczne związki z Ziemią Izraela, doświadczenie prześladowań i potrzebę politycznego bezpieczeństwa. Mieszkańcy arabscy Palestyny odwoływali się natomiast do faktu rzeczywistego zamieszkiwania, wielopokoleniowego użytkowania ziemi, lokalnych instytucji i rozwijającego się prawa do samodzielnego kształtowania przyszłości politycznej.

Rozróżnienie kategorii roszczeń a sprawiedliwość przejściowa

Roszczenia te nie należały do identycznych porządków uzasadnienia. Historyczny związek z terytorium, aktualne zamieszkiwanie, własność prywatna, przynależność kulturowa i zbiorowe samostanowienie to odrębne kategorie, których nie da się sprowadzić do jednego, prostego kryterium pierwszeństwa. W filozofii prawa podobne konflikty obnażają konieczność rozdzielenia uprawnienia moralnego od roszczenia prawnego oraz aspiracji politycznej od kompetencji instytucjonalnej. Koncepcja Wesleya Newcomba Hohfelda wskazuje, że podstawowe sytuacje prawne obejmują m.in. roszczenia, wolności, kompetencje i immunitety – pojęcia te nie są ze sobą zamienne. Sam fakt posiadania przez wspólnotę szczególnego związku kulturowego z danym miejscem nie nadaje jej automatycznie kompetencji do rozstrzygania o prawach wszystkich jego mieszkańców. Z drugiej strony aktualna dominacja demograficzna nie znosi praw mniejszości ani

możliwości formułowania przez nią własnych aspiracji politycznych. Rozwiązanie konfliktu wymaga zatem systemu norm, który uznaje konkurencyjne podmiotowości, zapewnia ochronę praw indywidualnych i precyzuje dopuszczalne sposoby sprawowania władzy.

Współczesny aparat pojęciowy prawa międzynarodowego pozwala rozróżniać te kategorie znacznie precyzyjniej, niż było to możliwe w epoce deklaracji Balfoura. Rozwój zasady samostanowienia narodów, międzynarodowej ochrony praw człowieka, zakazu dyskryminacji czy przepisów dotyczących okupacji wojskowej dostarczył nowych instrumentów oceny działań państwowych. Nie oznacza to jednak możliwości bezkrytycznego stosowania dzisiejszych norm do wydarzeń sprzed ich powstania; rzetelna analiza historycznoprawna musi uwzględniać zasadę międzyczasowości prawa. Należy odróżnić ocenę decyzji według prawa obowiązującego w chwili jej podjęcia od współczesnej refleksji normatywnej nad jej długofalowymi skutkami. Rozgraniczenie to jest kluczowe w sporach, w których język prawa międzynarodowego bywa używany do nadawania jednoznacznych kwalifikacji faktom historycznym, z pominięciem rekonstrukcji właściwego im kontekstu normatywnego.

W tym miejscu ujawnia się znaczenie teorii sprawiedliwości przejściowej, rozwijanej m.in. przez Ruti Teitel. Dotyczy ona sposobów, w jakie społeczeństwa i państwa mierzą się z odpowiedzialnością za wcześniejsze naruszenia praw, dążąc jednocześnie do budowy warunków przyszłego współistnienia. Może ona obejmować mechanizmy ustalania prawdy, odpowiedzialność indywidualną, restytucję, odszkodowania, reformy instytucjonalne oraz ochronę pamięci historycznej.

Analiza dziejów Palestyny pokazuje, że różne formy krzywdy historycznej mogą współistnieć w ramach jednego konfliktu, a uznanie doświadczenia jednej zbiorowości nie wymusza negowania cierpienia drugiej. Konieczne pozostaje jednak odróżnianie symetrii norm moralnych od symetrii faktów historycznych. Choć wszystkie osoby posiadają równą godność, skala, charakter i odpowiedzialność za konkretne naruszenia mogą być odmienne.

Alternatywne drogi emancypacji i mechanizm path dependence

Dzieje alternatywne jako instrument badawczy i granice determinizmu historycznego

W analizie Mosera szczególnie interesująca jest teza, że nowoczesny syjonizm nie stanowił jedynej możliwej drogi żydowskiej emancypacji. Istnienie rzeczywistych ruchów asymilacyjnych,

bundowskich, autonomistycznych, religijnych i terytorialistycznych potwierdza historyczną wielość programów politycznych.

Nie wystarcza to jednak, by stwierdzić, że którykolwiek z tych programów mógłby z dużą pewnością zapobiec późniejszym katastrofom lub stworzyć trwalszy system zbiorowego bezpieczeństwa. Kontrafaktyczne rozumowanie historyczne wymaga bowiem odróżnienia możliwości logicznej od prawdopodobieństwa konkretnego rezultatu. Sam fakt istnienia alternatywnej strategii nie dowodzi, że jej realizacja musiałaby przynieść lepsze skutki. W filozofii nauki i historii kontrfaktyczne wyjaśnianie przyczynowości ma istotną wartość, gdyż pozwala badać zależność między określonym wydarzeniem a jego następstwami. Max Weber wykorzystywał rozumowanie o obiektywnej możliwości właśnie po to, by rozpoznawać znaczenie poszczególnych czynników historycznych. Współcześnie podobne problemy pojawiają się w analizie przyczynowej, teorii decyzji oraz badaniach nad procesami zależnymi od ścieżki.

Koncepcja path dependence, rozwijana m.in. przez Paula Davida i W. Briana Arthura, wskazuje, że wczesne decyzje instytucjonalne mogą prowadzić do utrwalania określonych rozwiązań, nawet jeśli początkowo istniało wiele alternatyw. Mechanizmy rosnących korzyści, koszty zmiany instytucji, inwestycje komplementarne i przyzwyczajenia społeczne sprawiają, że raz wybrana droga rozwoju staje się z czasem coraz trudniejsza do porzucenia.

Zastosowanie tej perspektywy do syjonizmu pozwala analizować proces narastania instytucjonalnej trwałości projektu narodowego. Rozwój osadnictwa, organizacji reprezentacyjnych, funduszy gospodarczych, szkół, struktur bezpieczeństwa oraz międzynarodowego wsparcia politycznego stopniowo zwiększał zdolność ruchu do realizacji własnych celów. Jednocześnie kolejne inwestycje gospodarcze i demograficzne kreowały nowe interesy społeczne, których ochrona stawała się przedmiotem negocjacji politycznych. Proces ten nie przesądzał automatycznie o ostatecznym kształcie państwowości, ale zmieniał układ możliwości dostępnych uczestnikom konfliktu. Im bardziej rozbudowane stawały się równoległe struktury społeczne i narodowe, tym większe znaczenie zyskiwały instytucjonalne mechanizmy rozwiązywania sporów o władzę, ziemię i reprezentację.

Skrajnie deterministyczna interpretacja dziejów syjonizmu, przedstawiająca wszystkie późniejsze wydarzenia jako konieczne konsekwencje najwcześniejszych założeń ideologicznych, wymaga krytycznej weryfikacji. Historia nie jest procesem, w którym pojedynczy tekst polityczny automatycznie przesądza o działaniach kolejnych pokoleń. Instytucje ewoluują, ruchy społeczne dzielą się na konkurencyjne nurty, a decyzje podejmowane w odmiennych warunkach politycznych mogą prowadzić do różnych rezultatów. Nie oznacza to jednak, że ideologia traci na znaczeniu.

Uniwersalne prawa człowieka ponad narodowymi narracjami

Chodzi raczej o potrzebę rozróżnienia między wpływem konkretnych przekonań, strukturą dostępnych możliwości a odpowiedzialnością uczestników wydarzeń. Krytyka Mosera zyskuje zatem szczególną wartość wtedy, gdy prowadzi do identyfikacji historycznych alternatyw, zignorowanych ostrzeżeń i instytucjonalnych mechanizmów utrwalania nierówności.

Traci ona natomiast moc wyjaśniającą, jeśli opiera się na przekonaniu, że cała historia danego ruchu może zostać wyprowadzona z jednej, niezmiennej istoty ideologicznej. Taki esencjalizm pozostaje metodologicznie niebezpieczny niezależnie od tego, czy służy idealizowaniu, czy potępianiu narodowych przedsięwzięć. W obu przypadkach pomija on historyczną zmienność, wewnętrzne konflikty i realne możliwości dokonywania odmiennych wyborów.

Opisane procesy historyczne zachowują aktualność dla współczesnych nauk społecznych, gdyż ujawniają powtarzający się problem relacji między bezpieczeństwem zbiorowym a konstytucyjnymi ograniczeniami władzy. W warunkach zagrożenia państwa i wspólnoty polityczne mają tendencję do wzmacniania instytucji bezpieczeństwa, rozbudowywania mechanizmów kontroli oraz uzasadniania nadzwyczajnych środków ochronnych. Działania te mogą mieć rzeczywiste podstawy w ryzyku przemocy, lecz równocześnie muszą podlegać weryfikacji pod kątem proporcjonalności, konieczności i zgodności z prawami jednostki. W demokratycznym państwie prawa samo odwołanie do historycznego doświadczenia prześladowań nie zastępuje obowiązku uzasadnienia współczesnych ograniczeń wolności. Analogicznie – odwołanie do historycznej krzywdy nie może być wystarczającą podstawą do uznania za dopuszczalne wszelkich działań podejmowanych w imieniu zbiorowego wyzwolenia.

Współczesna teoria sekurytyzacji, rozwijana przez Barry'ego Buzana, Ole Wævera i Jaapa de Wilde'a, pozwala analizować procesy, w których określone problemy społeczne zostają przedstawione jako zagrożenia egzystencjalne, wymagające nadzwyczajnych działań politycznych. Sekurytyzacja nie jest tożsama z wykrywaniem realnych zagrożeń; oznacza ona przede wszystkim szczególny sposób ich komunikowania i instytucjonalizowania. Z punktu widzenia teorii dyskursu kluczowe jest nie tylko obiektywne niebezpieczeństwo, lecz także sposób jego prezentacji opinii publicznej, identyfikacja sprawców oraz uzasadnianie wyjątkowych kompetencji państwa. Analiza współczesnych sporów dotyczących Izraela i Palestyny może korzystać z tego aparatu pojęciowego, o ile zachowany zostanie rozdział między rzeczywistymi zdarzeniami, normami prawnymi, ocenami politycznymi a retorycznymi strategiami mobilizacyjnymi.

Dalszy problem dotyczy roli pamięci historycznej w demokratycznym procesie podejmowania decyzji. Pamięć może wzmacniać solidarność i odpowiedzialność za ochronę prześladowanych, ale może również stać się elementem rywalizacji między konkurencyjnymi narracjami zbiorowego cierpienia. Michael Rothberg, rozwijając koncepcję pamięci wielokierunkowej, wskazywał na możliwość rozumienia doświadczeń historycznych w taki sposób, by pamięć o jednym rodzaju prześladowania nie musiała konkurować z pamięcią o innych katastrofach. W tym ujęciu doświadczenie zbiorowej krzywdy może stać się źródłem solidarności przekraczającej granice narodowe, pod warunkiem że nie zostanie przekształcone w wyłączne prawo do moralnego uznania. Perspektywa ta ma istotne znaczenie dla rozważań nad relacją między pamięcią Zagłady, losem palestyńskich uchodźców a współczesnymi sporami o odpowiedzialność za naruszenia praw człowieka.

Współczesne stosunki międzynarodowe stawiają przed państwami trudny problem pogodzenia narodowej autonomii z uniwersalnością zobowiązań prawnych. Suwerenność nie oznacza bowiem nieograniczonej kompetencji do rozstrzygania o losie wszystkich osób znajdujących się pod jurysdykcją danego kraju. Współczesny porządek praw człowieka opiera się na przekonaniu, że określone prawa przysługują jednostkom niezależnie od obywatelstwa, pochodzenia etnicznego czy wyznania. Konsekwentne zastosowanie tej zasady wymaga oddzielenia praw ludności cywilnej od działań organizacji politycznych i zbrojnych oraz rozpoznawania odpowiedzialności konkretnych instytucji za podejmowane decyzje. W kontekście konfliktu izraelsko-palestyńskiego oznacza to konieczność równoczesnego badania prawa Izraelczyków do bezpieczeństwa, praw Palestyńczyków do ochrony życia i samostanowienia, zobowiązań państwowych oraz odpowiedzialności za konkretne akty przemocy.

Uznanie praw jednej społeczności nie może metodologicznie polegać na eliminowaniu podmiotowości drugiej. Z perspektywy aksjologicznej szczególnie doniosłe pozostaje rozróżnienie między historycznie uzasadnioną potrzebą bezpieczeństwa a przekonaniem, że można je zapewnić poprzez trwałe podporządkowanie innych. Bezpieczeństwo można rozumieć w sposób wąski – jako ochronę przed bezpośrednią przemocą – lub szeroki, obejmujący trwałość instytucji prawnych, dostęp do podstawowych zasobów, przewidywalność życia społecznego i możliwość pokojowego rozwiązywania konfliktów. W tym drugim ujęciu bezpieczeństwo zbiorowe zależy od jakości stosunków politycznych, a nie wyłącznie od zdolności do stosowania przymusu. Teorie bezpieczeństwa ludzkiego, rozwijane od lat dziewięćdziesiątych XX wieku, wskazują na konieczność uwzględniania wymiaru ekonomicznego, zdrowotnego, społecznego i osobistego jako elementów rzeczywistej ochrony człowieka. Perspektywa ta nie znosi znaczenia bezpieczeństwa państwowego, lecz pozwala badać jego społeczne konsekwencje szerzej niż tylko przez pryzmat analizy równowagi militarnej.

Godność drugiego człowieka jako granica narodowej emancypacji

W tym miejscu powraca problem wybrania i szczególnego powołania wspólnoty, zarysowany w pierwszej części artykułu. Religijna lub narodowa odrębność może być źródłem solidarności i zobowiązania moralnego, jednak jej instytucjonalna realizacja napotyka ograniczenia wynikające z równych praw innych ludzi.

Analiza dziejów syjonizmu oraz żydowskiego antysyjonizmu nie prowadzi zatem automatycznie do akceptacji lub odrzucenia konkretnego modelu państwowości. Ujawnia raczej historyczne konsekwencje różnych sposobów rozumienia wspólnoty, bezpieczeństwa i samostanowienia. Kluczowym pytaniem dla dalszych badań pozostaje to, czy zbiorowość odwołująca się do doświadczenia prześladowań potrafi tworzyć instytucje skutecznie chroniące własnych członków, zachowując jednocześnie zdolność do rozpoznawania równorzędnej podmiotowości innych społeczności.

Przyjęta perspektywa pozwala precyzyjniej umiejscowić książkę Benjamina Mosera we współczesnej debacie intelektualnej. Jej największa wartość polega na przywróceniu widoczności historycznych stanowisk, które kwestionowały utożsamienie żydowskiej tożsamości z jednym programem narodowym i proponowały alternatywne koncepcje politycznej emancypacji. Jednocześnie najdalej idące twierdzenia Mosera — dotyczące rzekomo jednolitego charakteru syjonizmu, historycznej nieuchronności jego konsekwencji oraz moralnej kwalifikacji całych nurtów ideowych — należy poddawać niezależnej weryfikacji. Mogą one stanowić punkt wyjścia do dyskusji o odpowiedzialności instytucjonalnej, lecz nie zastępują analizy dokumentów, porównania metod badawczych i rozpoznania rzeczywistych sporów historiograficznych. Profesjonalna nauka nie wymaga od badacza bezstronności rozumianej jako brak zainteresowania moralnymi konsekwencjami historii; wymaga natomiast odpowiedzialności za prawdziwość twierdzeń, gotowości do konfrontowania przekonań z materiałem dowodowym i respektowania różnicy między rozpoznaniem faktu a jego normatywną interpretacją.

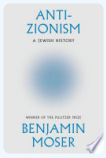
Przedstawione dzieje narodzin syjonizmu wskazują, że europejska nowoczesność dostarczyła Żydom zarówno instrumentów emancypacji, jak i nowych form zagrożenia. Liberalizm konstytucyjny otwierał drogę do równouprawnienia, nacjonalizm pozwalał formułować aspiracje zbiorowe, kapitalizm dostarczał środków do organizacji osadnictwa, a system imperialny stwarzał możliwości uzyskiwania politycznych gwarancji od mocarstw. Jednocześnie te same procesy rodziły konflikty o ziemię, reprezentację polityczną, migracje oraz prawa ludności zamieszkującej obszary objęte nowymi projektami narodowymi. Powstająca w ten sposób struktura zależności nie daje się

wyjaśnić jednym czynnikiem; była ona rezultatem splotu ideologii, instytucji gospodarczych, polityki międzynarodowej, lokalnych stosunków społecznych i indywidualnych decyzji historycznych aktorów.

Otwiera to kolejny poziom analizy: żydowską krytykę syjonizmu prowadzoną z perspektywy samej tradycji judaistycznej. Szczególnego znaczenia nabierają w niej poglądy rabina Aarona Samuela Tamaresa oraz innych myślicieli sprzeciwiających się sekularyzacji nadziei mesjańskiej, sakralizacji państwa i podporządkowaniu etyki religijnej politycznej sile. Analiza tych stanowisk pozwala rozpoznać, w jaki sposób wewnątrz żydowskiej tradycji intelektualnej kształtowały się konkurencyjne odpowiedzi na problemy władzy, przemocy, wspólnotowej solidarności i moralnej odpowiedzialności. Dopiero zestawienie tych koncepcji z historycznymi programami emancypacji i samostanowienia pozwala w pełni zrozumieć, dlaczego spór o syjonizm pozostaje jednocześnie sporem o znaczenie judaizmu, granice narodowego bezpieczeństwa oraz warunki, w których szczególna tożsamość wspólnotowa może współistnieć z uniwersalną godnością człowieka.

> Czy wspólnota ukształtowana przez traumę prześladowań jest w stanie stworzyć instytucje, które chronią jej członków, nie czyniąc z innych ludzi narzędzi do zapewnienia sobie bezpieczeństwa? Ostatecznie spór o syjonizm przestaje być jedynie kłótnią o granice i mapy, a staje się pytaniem o to, czy szczególna tożsamość narodowa może współistnieć z uznaniem równorzędnej godności drugiego człowieka. Być może prawdziwa emancypacja zaczyna się tam, gdzie prawo do własnego domu nie jest budowane na negacji prawa innego do tego samego.

Inspiracje

[1]

"Anti-Zionism A Jewish History" Benjamin Moser

Doubleday | ISBN: 9780385551250

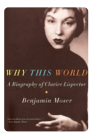
Benjamin Moser (ur. 14 września 1976 w Houston w Teksasie) jest amerykańskim pisarzem, biografem i tłumaczem. Uzyskał tytuł licencjata z historii na Uniwersytecie Browna, a następnie tytuł magistra i doktora na Uniwersytecie w Utrechcie w Holandii. Moser jest najbardziej znany ze swoich przełomowych biografii i stypendiów literackich. Jego praca z 2009 roku, „Dlaczego ten świat: Biografia Clarice Lispector", przedstawiła brazylijskiego powieściopisarza szerszej publiczności na świecie i przyniosła mu pierwszą brazylijską Nagrodę Państwową za Dyplomację Kulturalną. W 2020 roku Moser otrzymał Nagrodę Pulitzera w kategorii biografii za książkę „Sontag: Her Life and Work" (2019), autorytatywny portret Susan Sontag. Oprócz studiów biograficznych, pisał o sztuce holenderskiej w książce „The Upside-Down World" (2023) oraz badał historyczny sprzeciw żydowski w książce „Anti-Zionism: A Jewish History" (2026).

Benjamin Moser *(born September 14, 1976, in Houston, Texas) is an American author, biographer, and translator. He earned a bachelor's degree in history from Brown University and later received his master's and doctorate from Utrecht University in the Netherlands. Moser is best known for his landmark biographies and literary scholarship. His 2009 work, Why This World: A Biography of Clarice Lispector, introduced the Brazilian novelist to a wider global audience and earned him Brazil's first State Prize for Cultural Diplomacy. In 2020, Moser was awarded the Pulitzer Prize for Biography for Sontag: Her Life and Work (2019), an authoritative portrait of Susan Sontag. In addition to his biographical studies, he has written on Dutch art in The Upside-Down World (2023) and examined historical Jewish dissent in Anti-Zionism: A Jewish History (2026).*

Literatura uzupełniająca

Książki

Książki autora i dzieła przywołane w tekście:

[1] **"Why this World"**

Benjamin Moser

2009 | Oxford University Press, USA | ISBN: 9780199895823

[2] "The Upside-Down World"

Benjamin Moser

2023 | Liveright Publishing | ISBN: 9781324092261

[3] "Sontag"

Benjamin Moser

2019 | HarperCollins | ISBN: 9780062896414

[4] "Por qué este mundo. Una biografía de Clarice Lispector"

Benjamin Moser

2017 | Siruela | ISBN: 9788417151560

[5] "Sontag: Vida e obra"

Benjamin Moser

2022 | OBJECTIVA | ISBN: 9789897846281

[6] "El mundo del revés"

Benjamin Moser

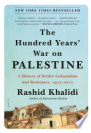
2025 | Anagrama | ISBN: 9788433948441

Książki autorów przywoływanych i literatura pokrewna:

[7] "The Limits of American Isolation"

Alan Dowty

1971 | ISBN: 9780814717523

[8] "The Hundred Years' War on Palestine"

Rashid Khalidi

2020 | Metropolitan Books | ISBN: 9781627798549

[9] "The Jewish State"

Alan Dowty

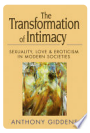
1998 | ISBN: 9780520209411

[10] "Israel/Palestine"

Alan Dowty

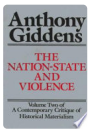
2005 | Polity | ISBN: 9780745632032

[11] "The Transformation of Intimacy"

Anthony Giddens

John Wiley & Sons | ISBN: 9780745666501

[12] "The Nation-State and Violence"

Anthony Giddens

Univ of California Press | ISBN: 9780520060395

[13] "Baʿīdan ʿan al-Yasār wa-al-Yamīn: Mustaqbal al-Siyāsāt al-Rādīkāliyya"

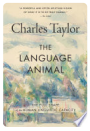
Anthony Giddens

[14] "The Malaise of Modernity"

Charles Taylor

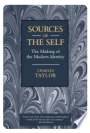
House of Anansi | ISBN: 9780887845208

[15] "The language animal: the full shape of the human linguistic capacity"

Charles Taylor

Harvard University Press | ISBN: 9780674970274

[16] "Sources of the Self"

Charles Taylor

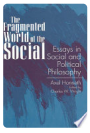
Harvard University Press | ISBN: 9780674257047

[17] "The Struggle for Recognition"

Axel Honneth

MIT Press | ISBN: 9780262581479

[18] "The Fragmented World of the Social"

Axel Honneth

1995 | State University of New York Press | ISBN: 9781438407005

[19] "Max Weber on the Methodology of the Social Sciences (Classic Reprint)"

Max Weber

2017 | Forgotten Books | ISBN: 9780282383220

[20] "Max Weber on the Methodology of the Social Sciences"

Max Weber, Edward Shils

2018 | Franklin Classics Trade Press | ISBN: 9780353278035

[21] **"Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe"**

Barry Buzan

Palgrave Macmillan | ISBN: 9780312099503

[22] **"People, States and Fear"**

Barry Buzan

[23] **"Security: A New Framework for Analysis"**

Ole Wæver

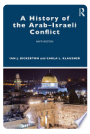
ISBN: 9781685853808

[24] **"The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era"**

Ole Wæver

Burns & Oates

[25] **"A History of the Arab–Israeli Conflict"**

Ian J. Bickerton, Carla L. Klausner

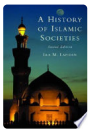
2022 | Taylor & Francis | ISBN: 9781000600285

[26] **"Zionist Israel and the Question of Palestine"**

Tamar Amar-Dahl

2016 | Walter de Gruyter GmbH & Co KG | ISBN: 9783110495645

[27] **"A History of Islamic Societies"**

Ira M. Lapidus

2002 | Cambridge University Press | ISBN: 9780521779333

[28] **"International History of the Twentieth Century and Beyond"**

Antony Best, Jussi M. Hanhimäki, Joseph A. Maiolo, Kirsten E. Schulze

2024 | Taylor & Francis | ISBN: 9781040105092

[29] **"A Concise History of the Arab-Israeli Conflict"**

Ian J. Bickerton, Carla L. Klausner

2005 | Routledge

Artykuły naukowe

Prace autorów przywoływanych w tekście:

[1] "III. Vie culturelle et identité en Palestine à la fin de l'époque ottomane : la place de Jérusalem"

Rashid Khalidi, Joëlle Marelli

2023 | Cairn.info

Źródło

[2] "Palestinian Identity. The Construction of Modern National Consciousness"

Steven Bowman, Rashid Khalidi

2001 | The History Teacher | DOI: 10.2307/3054294

Źródło

[3] "Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consiousness"

William B. Quandt, Rashid Khalidi

1997 | Foreign Affairs | DOI: 10.2307/20048082

Źródło

[4] "Ten Essays On Zionism And Judaism"

Achad Ha-am

2018

Źródło

[5] "Revival: Ten Essays on Zionism and Judaism (1922)"

Achad Ha-am

2018 | DOI: 10.4324/9781315123639

Źródło

[6] "Jewish State: A Century Later, Updated With a New Preface"

Alan Dowty

1998 | University of California Press eBooks | DOI: 10.1525/9780520927063

Źródło

[7] "Open Borders? Closed Societies? The Ethical and Political Issues."

Alan Dowty, Mark P. Gibney

1989 | Population and Development Review | DOI: 10.2307/1972602

Źródło

[8] **"Much Ado about Little: Ahad Ha'am's "Truth from Eretz Yisrael," Zionism, and the Arabs"**

Alan Dowty

2000 | Israel Studies | DOI: 10.2979/isr.2000.5.2.154

Źródło

[9] **"Despair is Not Enough: Violence, Attitudinal Change, and 'Ripeness' in the Israeli–Palestinian Conflict"**

Alan Dowty

2006 | Cooperation and Conflict | DOI: 10.1177/0010836706060930

Źródło

[10] **"Central Problems in Social Theory: Action, structure and contradiction in social analysis"**

Anthony Giddens

1979 | Bloomsbury Publishing Plc eBooks | DOI: 10.1007/978-1-349-16161-4

Źródło

[11] **"The Third Way: The Renewal of Social Democracy"**

Richard N. Cooper, Anthony Giddens

1999 | Foreign Affairs | DOI: 10.2307/20049222

Źródło

[12] **"Reflexive Modernization: Politics, Tradition, and Aesthetics in the Modern Social Order."**

Alan Sica, Ulrich Beck, Anthony Giddens, Scott M. Lash

1997 | Social Forces | DOI: 10.2307/2580534

Źródło

[13] **"The Social Meanings of Suicide"**

Anthony Giddens

1969 | Sociology | DOI: 10.1177/003803856900300228

Źródło

[14] **"Science, religion and reality [by] Arthur James, earl of Balfour ... Bronislaw Malinowski ... [and others] edited by Joseph Needham."**

Joseph Needham, Arthur James Balfour

1925 | The Macmillan company eBooks | DOI: 10.5962/bhl.title.47892

Źródło

[15] "Arthur James Balfour as Philosopher and Thinker, Passages Selected by W.M. Short"

A. Balfour, W. M. Short

Źródło

[16] "Globalization and the Return of History"

Emma Rothschild

1999 | Foreign Policy | DOI: 10.2307/1149496

Źródło

[17] "Return to Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II"

John C. Campbell, Joseph Rothschild

1989 | Foreign Affairs | DOI: 10.2307/20043972

Źródło

[18] "Political economy"

Emma Rothschild

2011 | The Cambridge History of Nineteenth-Century Political Thought | DOI: 10.1017/chol9780521430562.024

Źródło

[19] "Adam Smith in the British Empire"

Emma Rothschild

2012 | Empire and Modern Political Thought | DOI: 10.1017/cbo9781139016285.008

Źródło

[20] "The EXPERF Scale: A Cross-National Generalized Export Performance Measure"

Shaoming Zou, Charles Ray Taylor, Gregory E. Osland

1998 | Journal of International Marketing | DOI: 10.1177/1069031x9800600307

Źródło

[21] "Social media and international advertising: theoretical challenges and future directions"

Shintaro Okazaki, Charles Ray Taylor

2013 | International Marketing Review | DOI: 10.1108/02651331311298573

Źródło

[22] **"Fellow travellers on different paths: A conversation with Charles Taylor"**
Michiel Meijer, Charles T. Taylor
2020 | Philosophy & Social Criticism | DOI: 10.1177/0191453719866233
Źródło

[23] **"Redistribution or Recognition?: A Political-Philosophical Exchange"**
Nancy Wickwire Fraser, Axel Honneth, Joel David Golb, James D. Ingram, Christiane Wilke
2003
Źródło

[24] **"The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts"**
Thelma McCormack, Axel Honneth
1997 | The Canadian Journal of Sociology | DOI: 10.2307/3341573
Źródło

[25] **"Freedom's Right: The Social Foundations of Democratic Life"**
Axel Honneth
2014 | Columbia University Press eBooks | DOI: 10.7312/honn16246
Źródło

[26] **"The Critique of Power: Reflective Stages in a Critical Social Theory."**
John P. Wilson, Axel Honneth, Kenneth Baynes
1992 | Contemporary Sociology A Journal of Reviews | DOI: 10.2307/2075917
Źródło

[27] **"The Rt. Hon. Mr. E. S. Montagu on Indian Affairs"**
Edwin Samuel Montagu, Santha Ganesh Iyer
2015
Źródło

[28] **"Constitutional and national development in India : Montagu-Chelmsford report"**
Edwin Samuel Montagu, Frederic John Napier Thesiger Chelmsford
1981 | Ess Ess Publications eBooks
Źródło

[29] **"The @Montagu-Chelmsford reform proposals :"**
Edwin Samuel Montagu, Satyamurti, S.
1918 | Staatsbibliothek zu Berlin | DOI: 10.48710/pr7g-dg71
Źródło

[30] "The means of victory : a speech delivered by the Rt. Hon. Edwin Montagu on the 15th August, 1916"

Edwin Samuel Montagu

1916 | T Fisher Unwin eBooks

Źródło

[31] "Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning, and Other Legal Essays"

Armistead Mason Dobie, Wesley Newcomb Hohfeld, Walter Wheeler Cook

1923 | Virginia Law Review | DOI: 10.2307/1065137

Źródło

[32] "The Relations between Equity and Law"

Wesley Newcomb Hohfeld

1913 | Michigan Law Review | DOI: 10.2307/1275798

Źródło

[33] "Stringency of Rights and "Ought""

Gilbert H. Harman, Judith Jarvis Thomson, Wesley Newcomb Hohfeld, Walter Wheeler Cook

1993 | Philosophy and Phenomenological Research | DOI: 10.2307/2108064

Źródło

[34] "Fundamental Legal Conceptions and Other Legal Essays"

Robert von Moschzisker, Wesley Newcomb Hohfeld, Walter Wheeler Cook

1923 | The Yale Law Journal | DOI: 10.2307/789599

Źródło

[35] "Human Rights Genealogy"

Ruti H. Teitel

2017 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9781315092492-2

Źródło

[36] "Transitional Justice Globalized"

Ruti G. Teitel

2014 | Globalizing Transitional Justice | DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195394948.003.0001

Źródło

[37] "Transitional Justice"

Ruti G. Teitel

2014 | Globalizing Transitional Justice | DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195394948.003.0003

Źródło

[38] "The Law and Politics of Contemporary Transitional Justice"

Ruti G. Teitel

2014 | Globalizing Transitional Justice | DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195394948.003.0007

Źródło

[39] "Autumn Evangelical Social Courses in Berlin"

M. Weber

2021 | Sociology of power | DOI: 10.22394/2074-0492-2021-4-237-240

Źródło

[40] "Why are institutions the 'carriers of history'?: Path dependence and the evolution of conventions, organizations and institutions"

Paul A. David

1994 | Structural Change and Economic Dynamics | DOI: 10.1016/0954-349x(94)90002-7

Źródło

[41] "Path dependence: a foundational concept for historical social science"

Paul A. David

2007 | Cliometrica | DOI: 10.1007/s11698-006-0005-x

Źródło

[42] "Path Dependence, its Critics, and the Quest for 'Historical Economics'"

Paul A. David

2007 | Edward Elgar Publishing eBooks | DOI: 10.4337/9781847207036.00016

Źródło

[43] "Science, technology and innovation for economic growth: Linking policy research and practice in 'STIG Systems'"

Philippe Aghion, Paul A. David, Dominique Foray

2009 | Research Policy | DOI: 10.1016/j.respol.2009.01.016

Źródło

[44] "Poly-periodization: relating social and natural systems through system histories"

Mathias Albert, Zoltán Boldizsár Simon, Mathias Albert, Barry Buzan

2026 | Publikationen an der Universität Bielefeld (Universität Bielefeld)

Źródło

[45] "Conclusions: Towards world systems science"

Mathias Albert, Barry Buzan, Mathias Albert

2026 | Publikationen an der Universität Bielefeld (Universität Bielefeld)

Źródło

[46] "Saved from Oblivion: Interdependence Theory in the First Half of the Twentieth Century. A Study on the Causality between War and Complex Interdependence (dissertation)"

de Jaap Wilde

1991

Źródło

[47] "Traumatic Realism: The Demands of Holocaust Representation"

Michael V. Rothberg

2000 | Project Muse (Johns Hopkins University)

Źródło

[48] "BETWEEN SUBALTERNITY AND INDIGENEITY: Critical Categories for Postcolonial Studies"

Jodi A. Byrd, Michael V. Rothberg

2011 | Interventions | DOI: 10.1080/1369801x.2011.545574

Źródło

[49] "Between Paris and Warsaw"

Michael Rothberg

Memory and Theory in Eastern Europe | DOI: 10.1057/9781137322067.0009

Źródło

Artykuły naukowe autora:

[50] "Éloge de la nature morte"

Benjamin Moser

2009 | Books | DOI: 10.3917/books.008.0042

Źródło

[51] "Left in Dark Times: A Stand Against the New Barbarism"

Bernard Henri Lévy, Benjamin Moser

2008

Źródło

[52] "The R oman Ethnozoological Tradition: Identifying Exotic Animals in Pliny's Natural History"

Benjamin Moser

2013 | Scholarship@Western (Western University)

Źródło

[53] "The Roman Ethnozoological Tradition: Identifying Exotic Animals in Pliny's Natural History"

Benjamin Moser

2013 | Scholarship@Western (Western University)

Źródło

Treść tworzy Fundacja Dobre Państwo.
Redaguje i publikuje APA ONE, autorski system redakcyjny Fundacji oparty na AI.
APA ONE Publishing System
Fundacja Dobre Państwo © 2026
Article ID: 8986e375-0a1b-4ec0-b0b3-53a763f2b60a